

Оксана Володимирівна Панькова,*канд. соц. наук, доцент**провідний науковий співробітник*

Інститут економіки промисловості НАН України,

вул. Марії Капніст, 2, м. Київ, 03057, Україна

E-mail: pankovaie@gmail.com<https://orcid.org/0000-0002-2003-8415>;**Олександр Юрійович Касперович,***молодший науковий співробітник*

Інститут економіки промисловості НАН України,

вул. Марії Капніст, 2, м. Київ, 03057, Україна

E-mail: a_kasp@ukr.net<https://orcid.org/0000-0003-1169-9681>

СОЦІАЛЬНИЙ ДІАЛОГ І ТРУДОВА СФЕРА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ, ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ, ЦИФРОВІЗАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

У статті визначено комплекс проблем трудової сфери та системи соціального діалогу в умовах синергетичного впливу таких чинників: цифровізація (світовий тренд); повномасштабна збройна агресія; вплив внутрішніх хронічно невирішених проблем, що накопичувалися з 2014; євроінтеграційний вектор розвитку України та інтенсифікація цих процесів після набуття Україною статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу (2022 р.). Виявлено тенденцію щодо стрибкоподібної активізації уваги до проблем соціального діалогу, готовності до змін у нинішній період з боку вищого керівництва держави, соціальних партнерів та їх спільних представницьких органів у зв'язку з процесами форсованої євроінтеграції.

Стаття містить ґрунтовний аналіз документів МОП щодо стану та втрат трудової сфери внаслідок повномасштабної збройної агресії, а також рекомендаційну частину щодо досягнення критеріїв якості системи соціального діалогу. Розкрито роль соціального діалогу в забезпеченні стійкості трудової сфери України в нинішніх умовах, що обумовлено необхідністю радикального оновлення системи взаємодії суб'єктів соціального діалогу, відновлення роботи спільного представницького органу національного рівня – Національної тристоронньої соціально-економічної ради, територіальних тристоронніх соціально-економічних рад, активних взаємоузгоджених рішень і дій з боку соціальних партнерів щодо модернізації чинної моделі соціального діалогу в Україні. Оновлена модель має відповідати базовим європейським вимогам, органічно вбудовуватися в систему повоєнного відновлення соціально-трудової сфери за принципом МОП «відбудувати краще, ніж було» (build back better).

Обґрунтовано необхідність залучення ресурсів цифровізації для перспектив розвитку системи соціального діалогу через її оновлення на сучасній технологічній мережево-цифровій основі (авторська ідея). Реалізація на практиці оновленої системи соціального діалогу стає підґрунтям для створення інформаційно-комунікативної платформи взаємодії партнерів на між- та внутрішньодержавному рівнях з метою реалізації стратегічних рішень щодо забезпечення стійкості й повоєнного відновлення сфери праці, економіки і країни в цілому, досягнення визначених євроінтеграційних орієнтирів.

Ключові слова: система соціального діалогу, соціальні партнери, трудова сфера, воєнний стан, ризики та загрози, євроінтеграція, цифровізація, повоєнне відновлення України.

JEL: E24, J21, J23, J50, J52, J58, J59

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023

В умовах повномасштабної збройної російської агресії економіка України загалом та її соціально-трудова сфера зокрема зазнали значного руйнівного впливу. Це призвело до фактичного знищення багатьох підприємств, їх трудових колективів, падіння вітчизняного виробництва і реального ВВП, зростання безробіття, масового збідніння, радикально підвищило ризики невідзначеності, створивши бар'єри для вільного руху факторів виробництва, у тому числі робочої сили, а також до порушення нормального перебігу майже всіх процесів соціально-економічного відтворення.

Проблеми в економіці в поєднанні зі значними внутрішніми переміщеннями та потоками біженців спричинили масштабні втрати людського і трудового потенціалу країни. У трудовій сфері посилилися процеси тіньової зайнятості, порушення соціально-трудова права працюючих, примусової праці, зниження заробітної плати з одночасним збільшенням трудових обов'язків, соціального відчуження, гендерної нерівності, дискримінації тощо.

Відбулося фактичне руйнування інститутів ринку праці, що, в свою чергу, посилює спад національної економіки, погіршує життєдіяльність громадян, у першу чергу працюючих, та є впливовим фактором, що перешкоджає забезпеченню стійкості соціально-трудова сфери. Однією з ключових складових забезпечення необхідного рівня стійкості економіки України як в умовах збройної агресії, так і на весь період її повоєнного відновлення має стати збереження і подальше відновлення та розвиток людського і трудового потенціалу країни – як за кількісними, так і за якісними ознаками. Збереження відносно стабільного функціонування ринку праці та трудової сфери загалом (звісно, з поправкою на форс-мажорні умови війни) є невід'ємною умовою подальшого відновлення економіки України та запорукою забезпечення в подальшому довгострокової конкурентоспроможності України в сучасному світі. Важлива потреба сьогодення – це пошук механізмів

стабілізації стану і стійкості трудової сфери як ключової передумови подальшого повоєнного відновлення національної економіки, зорієнтованість політикуму, соціальних партнерів, суб'єктів трудових відносин на залучення цих механізмів й інструментів у практичну діяльність. У ситуації обмежених ресурсів це потребує досягнення певної солідарності взаємодіючих суб'єктів для розроблення та прийняття взаємоузгоджених рішень щодо протидії руйнівним наслідкам війни. Наразі фактично безальтернативним базовим механізмом забезпечення узгодженої та стабільної взаємодії суб'єктів соціально-трудова відносин є система соціального діалогу. За визначенням Міжнародного бюро праці соціальний діалог – це процес, у рамках якого представники урядів, роботодавців і працівників обмінюються інформацією, консультуються і проводять переговори один з одним з метою досягнення консенсусу та розв'язання ключових економічних і соціальних проблем (ILO, 2019). Коли соціальний діалог функціонує належним чином, він сприяє справедливості й законності, дозволяє знаходити справедливі та тривалі рішення найскладніших проблем у сфері праці, які реалізуються на практиці соціальними партнерами, що брали участь у їх розробленні. Соціальний діалог у сфері праці виступає головною ідеєю, засадою правового регулювання трудових відносин у країні, регламентації представництва інтересів й участі держави, працівників, роботодавців у процесах договірної регулювання індивідуальних і колективних трудових відносин для попередження та розв'язання гострих соціально-трудова, економічних проблем.

Очевидно, що стратегічні рішення щодо стійкості трудової сфери в сучасних умовах для забезпечення конкурентоспроможності відновлюваної економіки України не можуть прийматися поза контекстом комплексного врахування всіх ключових чинників впливу (зовнішніх і внутрішніх) на соціально-трудова сферу України, сис-

тему соціального діалогу. Тому при розробленні таких рішень доцільно взяти на озброєння принцип, сформульований МОП щодо постпандемічного відновлення: «відбудувати краще, ніж було» (build back better). Ідеться не про повернення до показників довоєнного рівня, а про досягнення якісно нового рівня функціонування економіки загалом і соціально-трудової сфери зокрема.

Вирішення цього завдання потребуватиме залучення всього внутрішнього наявного потенціалу держави і суспільства, суб'єктів соціального діалогу, а також потужної допомоги міжнародних партнерів. На це нині спрямовується увага вищого керівництва Української держави – принципово, щоб діалог працівників, їхніх профспілкових представників, роботодавців та органів виконавчої влади й місцевого самоврядування відбувався на основі інституційної бази держави, у межах закону та був максимально результативним – такою є позиція Президента України (Укрінформ, 2023).

Пропонується сконцентрувати увагу на впливі 4 груп чинників на процеси забезпечення стійкості трудової сфери і системи соціального діалогу в Україні:

1) загальносвітовий тренд, пов'язаний із впливом цифровізації на економіку і суспільство, на трудову сферу;

2) вплив повномасштабної збройної російської агресії на соціально-економічну та трудову сферу України;

3) вплив накопичених до війни та невирішених проблем у соціально-трудої сфері (низька зайнятість, невідповідність рівня кваліфікації робітників потребам ринку, недосконалість і низька ефективність системи колективно-договірного регулювання і соціального діалогу тощо);

4) євроінтеграційний вектор розвитку України та інтенсифікація цих процесів у системі соціально-трудої відносин і соціального діалогу після набуття Україною в червні 2022 р. статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу.

Основною проблемою, яка останнім часом додалася до загального проблемного

кола функціонування системи соціального діалогу в Україні, стало пов'язане з війною руйнування зв'язків у системі соціального діалогу, особливо на локальному (виробничому), територіальному рівнях, що фактично звело до нуля його і так невисоку інтенсивність і дієвість. Тож на порядку денному – насамперед відновлення цих зв'язків і системи комунікацій між суб'єктами соціально-трудої відносин. У цих умовах актуалізується необхідність розроблення комплексних інноваційних рішень щодо принципового оновлення системи соціального діалогу в Україні на сучасній технологічній основі – залучення потенціалу сучасних цифрових, інформаційно-комунікативних, мережових технологій для відновлення та розвитку ефективної комунікації та конструктивної взаємодії суб'єктів СТД.

Дослідження проблем становлення дієвої системи соціального діалогу не може відбуватися поза контекстом впливу чинників, що його визначають (їх основні групи наведено вище). При цьому стан і динаміка цих чинників помітно впливають на зміст й інтенсивність досліджень щодо системи соціального діалогу. Зокрема, вплив пандемії COVID-19 призвів до певної активізації досліджень проблематики соціального діалогу як механізму стабілізації трудової сфери у форс-мажорних умовах боротьби з пандемією (Ільченко, 2022; Маршавін, Кіцак, Василенко, 2022; Novikova, Pankova, Chaliuk, Kasperovich, 2021).

Не меншим стимулом щодо активізації досліджень системи соціального діалогу є процеси цифровізації та їх вплив на економіку загалом, соціально-трудої сферу, соціальний діалог. Ця проблематика стала однією з ключових складових дослідницького порядку денного як за кордоном, так і в Україні. У міжнародних дослідженнях багато уваги приділяється питанням забезпечення соціального діалогу та соціального захисту нових категорій працівників (зайняті через цифрові платформи, дистанційні зайняті та ін.). Наприклад, Міжнародна організація

праці свій щорічний звіт за 2021 р. присвятила ролі цифрових трудових платформ у процесах трансформації світу праці (ILO, 2021). В Україні зазначені питання також досліджуються досить давно та результативно, починаючи від концептуального рівня загальної проблематики цифровізації економіки та закінчуючи суто прикладними аспектами цих процесів (Вишневський, Гаркушенко, Князєв, 2020; Вишневський, Гаркушенко, Заніздра, Князєв, 2021; Вишневський, 2021; Гаркушенко, 2021; Брюховецька, Булеєв, 2022; Збаразська, 2023; Ляшенко, Підоричева, Антонюк, 2022; Новікова, Панькова, Азьмук, Касперович, 2021; Панькова, Касперович, 2021a; Панькова, Касперович, 2022; Руссиян, 2021; Aleksynska, 2021; Zaloznova, Pankova, Ostafiichuk, 2020).

Повномасштабне збройне вторгнення на територію України суттєво змінило контекст досліджень щодо розвитку соціального діалогу в системі чинників, які на нього впливають. На цю зміну контексту наукова спільнота відреагувала оперативно – дослідження впливу війни на економіку та соціально-трудова сфера України майже миттєво стали чи не найбільш актуальними в цій сфері. Причому реакція була швидкою не тільки з боку вітчизняних учених, але і світової наукової та експертної спільноти. Так, оперативно відреагувала Міжнародна організація праці, підготувавши звіт щодо впливу війни в Україні на сферу праці (МОП, 2022) та регулярно оновлюючи свої аналітичні матеріали (ILO 2023a; ILO 2023b). Певні дослідження також здійснюються за підтримки зарубіжних партнерів (Шаповал, Федосєєнко, Грибановський, Терещенко, 2022; Світовий Банк, 2022). Усе більшою стає кількість досліджень вітчизняних науковців щодо впливу повномасштабної збройної агресії проти України на різні аспекти функціонування соціально-трудова сфери. Зокрема, ці питання розглядаються в контексті концепту «Праця 4.0» (Колот, Герасименко, 2022), проблем збереження людського капіталу та

робочої сили України в умовах війни (Азьмук, 2022; Антонюк, 2022; Залознова, Азьмук, 2022; Шамілева, Хандій, 2022). Значна увага приділяється певним важливим аспектам визначеної проблематики, а саме питанням законодавчого забезпечення трудової сфери в умовах війни (Новікова, Остафійчук, Новак, 2022), визначення пріоритетів регуляторної політики в умовах цифровізації та воєнного стану (Панькова, Касперович, 2022) і багатьом іншим питанням. Важливим є внесок науковців Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД, 2022), Аналітичного центру ім. Разумкова (Пищуліна, Маркевич, 2022) та ін.

Проблеми соціального діалогу в соціально-трудова сфері в контексті одночасного впливу зазначених чинників вітчизняними та зарубіжними науковцями не розглядалися, що відкрило поле для авторської візії цих взаємовпливів і перспектив подальшої модернізації системи соціального діалогу. Це обумовлює і актуальність, і новизну, і проблемне поле дослідження.

Метою статті є дослідження взаємовпливів на систему соціального діалогу і трудову сферу України за умов повномасштабної збройної агресії, євроінтеграції, цифровізації, а також викликів, проблем і загроз, які виникають у зв'язку з цим; визначення перспектив розвитку соціального діалогу для повоєнного відновлення.

Основними завданнями дослідження є:

1) оцінювання стану і проблем у сфері соціально-трудова відносин і в системі соціального діалогу на перетині ключових чинників впливу: накопичених «хронічних» проблем у трудовій сфері (з 2014 р.); новітніх загроз у зв'язку з повномасштабною збройною агресією (з 2022 р. до сьогодні);

2) визначення перспектив мережево-цифрового оновлення діючої системи соціального діалогу в умовах впливу цифровізації та форсованої євроінтеграції для потреб

повоєнного відновлення України та відповідності вимогам для членства в ЄС.

Соціальний діалог є ефективним методом колективної взаємодії суб'єктів різного рівня – від глобального (наднаціонального) до місцевого, локального, оскільки забезпечує спільне прийняття рішень сторонами соціального діалогу на засадах солідарної відповідальності для розв'язання гострих соціально-економічних, трудових, суспільних проблем.

Діалог глобального (міжнародного) рівня розбудовується на підґрунті платформи Global Deal – це система глобального партнерства, метою якого є спільне розв'язання проблем глобального ринку праці й надання працівникам країн світу можливостей користуватися перевагами глобалізації. Соціальний діалог, як регуляторний інструмент, відіграє ключову роль у забезпеченні стійкості національних ринків праці (ILO, 2020). Дієвий соціальний діалог є обов'язковою складовою розроблення та реалізації будь-якої антикризової політики, про що свідчать результати подолання руйнівних наслідків пандемії COVID-19.

Для ефективного вирішення питань забезпечення стійкості трудової сфери в умовах впливу збройної російської агресії та режиму воєнного стану необхідно залучати весь арсенал перевірених часом інструментів і механізмів, одним із яких виступають системи соціального діалогу та колективно-договірного регулювання.

Таким чином, соціальний діалог був, є і ще довго залишатиметься одним із ключових інструментів вирішення проблем, формування узгодженої сторонами політики та рішень щодо забезпечення стійкого функціонування соціально-трудової сфери та ринку праці. Сама система соціального діалогу в Україні потребує стійкості й відповідності тим нагальним проблемам, які треба вирішувати. Але в Україні на цей момент вирішення завдань і реалізація функцій соціального діалогу відбуваються в надзвичайно складних умовах. Система соціально-

трудових відносин, соціального діалогу України перебуває під впливом багатьох потужних чинників, кожен з яких сам по собі генерує загрози та виклики, ускладнює вимоги до стабільного функціонування та розвитку соціально-трудової сфери й вітчизняного ринку праці, і тим більш небезпечним і складним є синергетичне поєднання їхнього впливу. Акцентуємо увагу на 4 групах чинників взаємовпливу на трудову сферу та систему соціального діалогу (рис. 1):

1) вплив цифровізації (загальносвітовий тренд);

2) руйнівний вплив на соціально-економічну та трудову сферу України повномасштабної збройної російської агресії;

3) вплив значної кількості хронічних, накопичених ще з 2014 р. невирішених проблем у трудовій сфері та систем соціального діалогу;

4) вплив викликів і вимог, які генерує форсована євроінтеграція.

Саме в цьому «сплетінні» загроз, викликів та небезпек необхідно вибудовувати адекватну наявним умовам систему соціального діалогу як одного з основних інструментів забезпечення узгодженої та стабільної взаємодії суб'єктів соціально-трудових відносин.

Кожна з цих груп чинників генерує своє специфічне коло проблем і викликів. Їх поєднання, перетин та взаємовплив створюють ту надскладну систему загроз і небезпек, які необхідно долати з метою забезпечення стійкості трудової сфери України в умовах воєнного стану та потреб повоєнного відновлення, у першу чергу шляхом реалізації дієвої та ефективної системи соціального діалогу як запоруки об'єднання зусиль різноманітних суб'єктів і досягнення синергії в їхній взаємодії. Створення такої оновленої системи соціального діалогу є надзвичайно актуальним завданням, без вирішення якого подолання інших проблем та загроз навряд чи є можливим. Зазначені групи чинників позначені на рис. 1 відповідними секторами.

Рисунок 1 – Структура проблемного поля (основних чинників впливу) на систему соціально-трудових відносин і соціального діалогу в Україні*

Джерело: розроблено авторами.

Перша група чинників – вплив цифровізації (мегатренду сучасності) на національний ринок праці та систему соціального діалогу. У цілому вплив цифровізації на соціально-трудова сферу та, відповідно, на систему соціального діалогу, його ефективність і форми реалізації проявляється в двох фундаментальних аспектах: радикальні зміни в системі соціально-трудо-вих відносин і трансформація змісту, характеру та форм організації праці й соціальної взаємодії. Такі зміни потребують відповідної модернізації та системи соціального діалогу. Розглянемо їх детальніше.

1. Радикальні зміни в системі соціально-трудо-вих відносин через поширення різноманітних форм платформної та дистанційної зайнятості. Позитивним аспектом цих процесів є поява нових можливостей працевлаштування, гнучкого графіка роботи, формування нових цифрових навичок, підвищення продуктивності праці, розширення професійних зв'язків і взаємодії з колегами та ін. Окремо слід зауважити, що в умовах воєнного стану саме можливість дистанційної роботи та працевлаштування ві-

діграє важливу роль у стабілізації функціонування ринку праці в Україні, створенні безпечних умов праці. Негативний аспект пов'язаний із дуже високим рівнем нормативно-правової неврегульованості цього сегменту зайнятості (в першу чергу платформного) та, відповідно, високою соціальною і правовою незахищеністю працюючих (Панькова, Касперович, 2021b). Це, у свою чергу, створює значні загрози ефективності існуючій системі соціального діалогу (яка передусім базується на традиційній системі суб'єктів СТВ), а також традиційним системам забезпечення соціального та правового захисту. У таких умовах і система соціального діалогу, і система соціального захисту потребують суттєвого оновлення відповідно до появи в процесі цифровізації значної кількості якісно нових суб'єктів СТВ, які працюють у платформному та мережевому сегментах зайнятості (Панькова, Касперович, 2022).

Відповіддю на зазначені загрози має стати модернізація, удосконалення та розширення існуючих і впровадження нових механізмів соціального діалогу, нормати-

вно-правових та регуляторних систем, приведення їх у відповідність до трансформацій соціально-трудових відносин з одночасною реалізацією відповідних механізмів стабілізації соціально-трудої сфери в умовах воєнного стану та подальшого повоєнного відновлення. Також необхідною є правова регламентація нового прошарку працівників, який з'явився у зв'язку з цифровізацією економіки (платформні, дистанційні, самозайняті та ін.), залучення їх до системи соціального захисту та соціального діалогу. У свою чергу, в умовах цифровізації адекватного мережево-цифрового оновлення потребує і традиційна система соціального діалогу.

2. Трансформація змісту, характеру та форм організації праці. У позитивному аспекті це приводить до підвищення рівня інтелектуалізації праці, зменшення частки важкої, монотонної праці та стереотипних операцій, полегшення і прискорення процесів обробки інформації, розширення можливостей для професійної та творчої самореалізації, саморозвитку. У негативному – суттєве зростання вимог до необхідних навичок (насамперед цифрових), які повинен мати сучасний працівник, що за певних умов створює загрозу для працівників, які через ті чи інші причини їх не мають. Наслідком може стати втрата ними конкурентоспроможності на ринку праці та зростання «цифрової нерівності» (у першу чергу це стосується працівників більш похилого віку). В умовах поширення платформної, цифрової, дистанційної зайнятості відбувається атомізація робочого простору, руйнуються безпосередні особисті відносини з колегами, розмиваються трудові колективи. Системним наслідком таких процесів стає також руйнування зв'язків між працівниками, загострення конкуренції, неспроможність до колективної дії. Це радикально обмежує можливості використання традиційних механізмів соціального діалогу, оскільки нові категорії працівників виступають як вельми атомізована, гостро конкурента

та слабо структурована соціальна спільнота, діяльність якої значною мірою відбувається в «тіні», поза межами нормативно-правового поля.

Гідною відповіддю на таку ситуацію стає цифровізація економіки та суспільства, відповідна модернізація систем соціального діалогу та соціального захисту в Україні, причому відповідно до специфіки функціонування цифрового / мережевого / платформного сегменту зайнятості. Оскільки цей сегмент функціонує на мережево-цифровій технологічній базі, системи соціального діалогу та соціального захисту також мають пройти через мережево-цифрове оновлення, щоб мати змогу «приєднатися» до нових секторів економіки й виконувати свою регуляторну та узгоджувальну функцію. Для забезпечення більш стабільного та результативного функціонування зазначених нових секторів і більш ефективного використання їхнього потенціалу в процесах повоєнного відновлення України доцільними є такі заходи:

розроблення та впровадження цільових програм із розвитку цифрових навичок у громадян з метою забезпечення їх працевлаштування та стабільної зайнятості;

нормативно-правове врегулювання різноманітних аспектів цифрової, платформної, дистанційної зайнятості (Новікова, Панькова, Азьмук, Касперович, 2021);

модернізація і цифрове оновлення систем соціального діалогу та соціального захисту в Україні відповідно до вимог мережево-цифрової реальності;

реалізація Цифрового порядку денного для України у сфері використання сучасних інформаційних і комунікаційних технологій, цифровізації економіки та суспільства для інтеграції в Єдиний цифровий ринок ЄС тощо.

Друга група чинників впливу – «хронічні» проблеми та загрози, накопичені в соціально-трудої сфері України з 2014 р. (за оцінками МОП). Система соціального діалогу, яка існувала в довоєнний

період, так і не стала ефективною. Доленосні зміни відбулися у 2014 р. у зв'язку зі збройним конфліктом, тимчасовою окупацією територій Донбасу, анексією Криму. Це позначилося на життєдіяльності всього українського суспільства, держави, її регіонів, перш за все Донбасу (Ляшенко, Підоричева, Антонюк, 2022) і тих областей України, які приймали значну частину внутрішньо переміщених осіб. Значного спаду зазнала соціально-трудова сфера і національна економіка.

У 2014-2020 рр. загальний обсяг невиробленої в Україні продукції внаслідок збройного конфлікту на Донбасі становив 280 млрд дол.: до 40 млрд щороку, або 19,9% ВВП України доконфліктного рівня. Конфлікт мав серйозний вплив на торгівлю та інвестиції, призвів до значних втрат активів і недоотримання податкових надходжень (CEDR, 2022).

Із 2014 р. відбулися руйнівні процеси в трудовій сфері України, зокрема системі соціального діалогу. Система посередництва і примирення була повністю зруйнована в Луганській області через часткову окупацію її території. У Донецькій області процес посередництва, примирення, медіації в трудовій сфері витримав руйнівний вплив збройного конфлікту (з 2014 р.) – до 2022 р. збереглось і активно працювало Донецьке відділення Національної служби посередництва і примирення під керівництвом А. Хімчака. Хоча багато підприємств було зруйновано і залишилося на тимчасово окупованій території, фахівці Донецького відділення НСПП активно працювали в напрямі зниження соціально-трудової конфліктності в регіоні, спрямовували виникаючі конфліктні ситуації та спори у правове поле, розглядали і розв'язували проблеми при індивідуальних зверненнях роботодавців чи працівників тощо. З 2014 р. спільний представницький орган сторін соціального діалогу національного рівня – Національна тристороння соціально-економічна рада України (НТСЕР) здійснювала свою діяль-

ність формально, неефективно – функції переважно зводилися до ухвалення на певні періоди Генеральної угоди. Це негативно позначилося на діяльності територіальних тристоронніх соціально-економічних рад і загальному стані соціального діалогу в трудовій сфері України. Отже, в результаті руйнівних наслідків першої хвилі збройної агресії (з 2014 р.) існуюча на той час система соціального діалогу зазнала втрат, погіршила свої якісні характеристики, стала малоефективною.

Міжнародні оцінки фахівців МОП стану соціально-трудової сфери в Україні у 2020 р. (в умовах форс-мажорних обставин, викликаних пандемією), окремо акцентували увагу на необхідності посилення соціального діалогу з ключових питань трудової та соціальної політики. Серед основних проблем на ринку праці, які були найбільш гострими на той момент, вони виокремили такі: низький рівень зайнятості з вираженим гендерним розривом, висока еміграція робочої сили, високий рівень безробіття та економічної неактивності серед молоді, відчутна невідповідність існуючого рівня кваліфікації робочої сили (у першу чергу молоді) потребам ринку праці. Ці проблеми мали б стати предметом публічного діалогу в українському суспільстві. Також фахівці відзначили, що важливими проблемами у сфері умов праці та соціального захисту є відсутність культури профілактики щодо безпеки та гігієни праці, зростання участі в неформальному секторі економіки, велика заборгованість із виплати заробітної плати, виражений гендерний розрив в оплаті праці та недостатні охоплення й фінансова стійкість системи соціального страхування (МОП, 2020, с. 2). Таким чином, незадовго до війни ситуація у сфері праці в Україні була складною, негативний вплив пандемії COVID-19 та його руйнівні наслідки були відчутними.

Слід зауважити, що саме погляд із 2020 р. та оцінка з боку фахівців Міжнародної організації праці є принципово важливими, зважаючи на євроінтеграційний вектор України, який після початку війни

тільки посилювся (МОП, 2020, с. 5-11). Ті самі проблеми фактично залишилися невирішеними, а в ситуації воєнного стану та руйнівного впливу збройної російської агресії вони не тільки збереглися, але і значно загострилися. Ключовими «хронічно» невирішеними проблемами соціально-трудої сфери України, що виступають предметом колективно-договірного регулювання, є:

неповна зайнятість, низький рівень продуктивної зайнятості, високий рівень неформальної зайнятості;

порушення та звуження трудових прав зайнятих;

невизначеність і правова нерегламентованість системи соціального захисту, можливостей захисту трудових прав зайнятих у цифровому сегменті;

невідповідність кваліфікації молоді потребам ринку праці;

низька заробітна плата та ставка мінімальної заробітної плати (заробітна плата в Україні залишається у 4-5 разів нижчою за європейський рівень);

«хронічна» заборгованість із заробітної плати за певними галузями (у 2019 р. заборгованість із виплати заробітної плати становила 2,8 млрд грн, у 2021 р. – 3136,7 млн грн) (Державна служба статистики України, 2021);

послуги з охорони здоров'я та соціального захисту в Україні характеризуються набагато нижчим рівнем витрат порівняно з іншими країнами Європи;

недостатній рівень дотримання міжнародних трудових норм (хоча Україна є лідером у регіоні за кількістю ратифікованих Конвенцій МОП, попереду ще багато роботи з упровадження міжнародних трудових норм).

Аналізуючи більш детально визначені основні тенденції на ринку праці та в системі соціальної політики в Україні (до 2020 р.), фахівці МОП окремо зупинилися на питанні соціального діалогу, відзначивши такі негативні його якості (МОП, 2020, с. 10):

обмежена роль соціального діалогу та низька ефективність у розв'язанні гострих соціально-економічних проблем;

обмежене функціонування Національної тристоронньої соціально-економічної ради (НТСЕР) як інституції соціального діалогу на національному рівні, слабке функціонування соціального діалогу на територіальному рівні;

брак культури діалогу та практики прозорих й ефективних процедур запобігання та вирішення трудових конфліктів і спорів на рівні підприємств між роботодавцями та працівниками які, як правило, не вирішуються на робочому місці, часто загострюються та потребують офіційного втручання третьої сторони – органів інспекції праці або державних посередників у разі колективних спорів або судового розгляду в разі індивідуальних спорів;

недостатній та незбалансований розвиток системи колективно-договірного регулювання;

незначна чи повна відсутність охоплення приватного сектору, а також зайнятих у сегменті цифрової платформної зайнятості колективно-договірним регулюванням, системами соціального захисту та соціального діалогу.

Отже, система соціального діалогу в Україні з 2014 р. «похитнулася» та мала негативну динаміку розвитку. Це призвело до зниження її якісних і кількісних критеріїв. Система фактично виявилася неефективною, нестійкою (нерезильєнтною) з урахуванням масштабу викликів та загроз, що постали після 2014 р. перед повномасштабним вторгненням. Фактично всі накопичені в довоєнний період проблеми залишилися невирішеними і стали негативним «фоном», на який нашарувалися руйнівні наслідки повномасштабної збройної агресії.

Третя група чинників – руйнівні наслідки повномасштабної збройної російської агресії. Система соціального діалогу в Україні зазнала подвійного удару у зв'язку зі збройною агресією – з 2014 р. та у

2022 р. до сьогодні. Унаслідок повномасштабної збройної агресії коло та гострота питань, які зазвичай ставали предметом соціального діалогу, надзвичайно збільшилися. Як свідчить аналіз попередньої групи чинників (накопичені до повномасштабної війни проблеми) – дієва система соціального діалогу в передвоєнний період так і не була сформована. І в результаті руйнівних наслідків агресії ця «недосформована» система фактично виявилася малоефективною, недієздатною, зважаючи на масштаб викликів і загроз, що постали. Так, повномасштабна збройна російська агресія спричинила руйнування промислової та сільськогосподарської інфраструктури, призвела до масштабних втрат людського і трудового потенціалу країни, робочих місць. Збитки України, як вважають вітчизняні експерти, на кінець 2022 р. дорівнюють більше 1 трлн дол.; за оцінками західних фахівців – близько 600 млрд дол. Проте війна ще триває.

Ще однією загрозою є втрати людського і трудового потенціалу країни (Азьмук, 2022). Від початку війни за кордон виїхали понад 7 млн українських громадян. Понад 3,3 млн отримали статус тимчасового захисту в країнах ЄС. Ще близько 8 млн людей стали внутрішніми переселенцями, які переїхали із зони бойових дій та окупованих територій до безпечніших регіонів України. Серед осіб працездатного віку від початку війни втратили роботу майже 5 млн українців. Із них 1,2 млн виїхали до сусідніх країн; 3,6 млн громадян, які залишилися в Україні, стали безробітними. У травні-червні 2022 р. майже 4,5 млн внутрішньо переміщених осіб повернулися додому, частина з них – до своєї попередньої роботи (Dembitskiy, Zlobina, Kostenko, 2022, р. 161-162).

В умовах війни фізичне виживання стає першочерговим: люди готові виконувати роботу за нижчим рівнем своєї кваліфікації чи освіти, так само як згодні робити її за меншу оплату, бо в такій ситуації пріоритетним стає забезпечення первинних потреб. За даними Інституту соціології НАН України, майже дві третини пошукачів роботи (65%) згодні на нижчу зарплату (на

10-25% менше від довоєнної), попри те, що у своїх резюме вони вказують ту, яку мали до війни. Через руйнування та окупацію територій багато роботодавців припинили свою діяльність або через релокацію суттєво її скоротили. Інші змушені були вдаватися до тих чи інших непопулярних заходів (17% скоротили штат, 25% зменшили зарплату, 15% відправили у відпустку за свій рахунок). Більшість респондентів зазначили, що їм скоротили заробітну плату більш ніж на 30% (Dembitskiy, Zlobina, Kostenko, 2022, р. 161-162). Майже у всіх професійних сферах в Україні відбулося зниження заробітної плати.

Втрата та пошкодження виробничих активів, переривання ланцюгів постачання, руйнування, спричинені активними бойовими діями, масова зовнішня та внутрішня міграція призвели до значних дисбалансів на ринку праці України, негативні наслідки війни відчували на собі більше працівники, аніж роботодавці. У сфері малого бізнесу скоротилися можливості фінансової підтримки свого штату працівників (Пищуліна, Маркевич, 2022). Релокація та вимушена міграція призвели до зміни структури ринку праці, а також структури пропозицій і насиченості необхідними фахівцями в розрізі регіонів. До того ж відбулася значна тінізація ринку праці – багато вакансій пропонуються без оформлення, як підробіток, певна частка зарплат виплачуються «у конвертах», адже не всі роботодавці можуть сплачувати 40% податків (Укрінформ, 2022). Зрозуміло, що в таких умовах ані на легальну зарплату, ані на соціальні гарантії (наприклад, лікарняні), ані на стаж українці розраховувати не можуть. За приблизними підрахунками, джерело заробітків втратили ще принаймні 5-6 млн людей. За інформацією Державного центру зайнятості, на початок жовтня 2022 р. в Україні через війну залишилися без роботи до 40% людей (Укрінформ, 2022), чисельність офіційно зареєстрованих безробітних сягнула 260 тис. осіб (НІСД, 2022).

З урахуванням такої великої чисельності громадян України, які через бойові дії залишилися без роботи, зростання кількості

працівників у неформальному секторі економіки та великої заборгованості з виплати заробітної плати (за даними Держкомстату станом на 01.01.2022 р. заборгованість із виплати заробітної плати становила 3207,1 млн грн) ризик застосування примусової праці тільки зростає (Державна служба статистики України, 2022).

Починаючи з III кварталу 2022 р. з'явилися певні тенденції до стабілізації стану в національній економіці. Поступова економічна стабілізація з великою імовірністю тривала б у IV кварталі 2022 р. Утім її перервали масовані ракетні атаки на енергетичну інфраструктуру країни. Хоча значна частина бізнесу адаптувалася до перебоїв з електропостачанням¹, не для всіх це було можливим через особливості виробничих процесів та обмеженість фінансових ресурсів (погіршилася ситуація в металургії, на транспорті, в інших секторах послуг). Через обстріли енергетичної інфраструктури, масштабні руйнування та нестачу обладнання для ремонту вплив дефіциту електроенергії на економічну діяльність зберігатиметься не лише в поточному році, але і в наступному. Проте базовий сценарій прогнозу передбачає відсутність нових критичних пошкоджень від обстрілів, а також успішну роботу уряду із залучення міжнародної допомоги для енергетичного сектору й інтенсивне відновлення чи заміну постраждалої інфраструктури (Національний банк України, 2023, с. 19-20). НБУ прогнозує, що у 2023-2025 рр. зайнятість на внутрішньому ринку зростатиме повільно у зв'язку з диспропорціями на ринку праці, які поглибилися через наслідки війни. Реальні зарплати відновлюватимуться помірними темпами через високу інфляцію та нижчу за довоєнну продуктивність. Водночас значна частина підприємств уже відчуває брак кваліфікованої робочої сили, і ця проблема з великою імовірністю збережеться на прогнозному горизонті. За позитивної динаміки

безробіття почне скорочуватися в поточному році. Пожвавлення економічної активності після зниження безпекових ризиків посилить попит на робочу силу. Водночас безробіття залишатиметься вищим за свій природний рівень через довгострокові ефекти війни впродовж усього прогнозного періоду. На ринку праці зберігатимуться кваліфікаційні, а також регіональні диспропорції, оскільки в повоєнний період змін зазнає не лише структура попиту на робочу силу, але і пропозиція через міграційні процеси (Національний банк України, 2023, с. 23-26).

МОП також уже по факту оновила свої оцінки щодо впливу війни на соціально-трудову сферу України. Прогнози МОП щодо зайнятості, засновані на поточних макроекономічних прогнозах, передбачають стагнацію у 2023 р., оскільки воєнні дії продовжують стримувати економіку та ринок праці. У цих умовах, на думку М. Пілігрима, директора МОП у Центральній та Східній Європі, необхідні «збереження робочих місць й економічна стабілізація, щоб забезпечити засоби до існування. Крім того, уряд, організації працівників і роботодавців мають амбітну програму модернізації для країни, починаючи від цифровізації державних служб зайнятості та закінчуючи новим трудовим кодексом. Вони прагнуть до закладання підґрунтя для швидкого відновлення і реконструкції зараз» (ILO, 2023a). Гострою залишається ситуація у сфері соціального діалогу та соціального захисту працівників, у тому числі через зростання тіньового та платформного сегментів зайнятості (останній фактично також є тіньовим через фундаментальну неврегульованість його функціонування) (Панькова, Касперович, 2022).

Досить очевидно, що предметом соціального діалогу мають стати пошук спільних рішень для мінімізації руйнівного впливу зазначених наслідків агресії в трудовій сфері, зниження безпекових ризиків для

¹ Згідно з опитуванням ЄБА 86% респондентів установлюють генератори або інші ДБЖ, 66% змінили графік роботи, водночас 40% респондентів зменшили обсяги виробництва (Національний банк України, 2023).

забезпечення стійкості ринку праці та зайнятості, майбутнього відновлення економіки. Для цього мають створюватися умови вже зараз. Певні позитивні зрушення в цьому питанні відбулися. Так, наприкінці 2022 р. розпочалася активна робота над удосконаленням законодавства у сфері колективних трудових відносин і підвищенням інституційної спроможності Національної служби посередництва та примирення, що є постійно діючим державним органом при Президентові України. Голова Національної служби посередництва та примирення України Д. Кухнюк проанонсував, що у 2023 р. у системі соціального діалогу відбуватимуться активні заходи, що сприятимуть миру та врегулюванню трудових спорів (конфліктів) на всіх рівнях. Буде вдосконалено законодавство у сфері колективних трудових відносин, оновлено списки арбітрів і посередників у відповідних перемовинах, проведено оцінювання відповідності критеріям репрезентативності та підтвердження репрезентативності суб'єктів сторін профспілок та організацій роботодавців на національному, галузевому і територіальному рівнях (Верховна Рада України, 2023с).

Активно відреагувала на виклики і загрози в трудовій сфері у зв'язку зі збройною російською агресією профспілкорою сторона соціального діалогу – Федерація профспілок України (ФПУ). Наприкінці 2022 р. було розроблено і прийнято Постанову Президії Федерації професійних спілок України «Про Основні завдання колективно-договірної роботи на 2023 рік» (Федерація професійних спілок України, 2022b), де зазначено, що найбільш результативною формою соціального діалогу, яка впливає на рівень і якість життя працівників, є укладання та виконання колективних договорів і угод. Відзначається, що останнім часом спостерігається стійка тенденція до зменшення кількості колективних договорів (Федерація професій-

них спілок України, 2022b). Зазначена Постанова містить розгорнутий перелік основних завдань колективно-договірної роботи на 2023 р. (при укладенні галузевих (міжгалузевих), територіальних угод та колективних договорів), багато процедур стали більш демократичними, гнучкими, що знімає додаткові труднощі при укладанні угод в умовах воєнного стану. У контексті даного дослідження окремий інтерес становлять завдання щодо соціального діалогу. До них віднесено (Федерація професійних спілок України, 2022b):

1) участь сторін соціального діалогу в засіданнях органів управління та роботі нарад роботодавців, президії, пленумів, з'їздів профспілки з розгляду соціально-економічних питань, які є предметом угод і колективних договорів;

2) планування спільних заходів за участю роботодавців, органів державної влади та місцевого самоврядування і профспілкових організацій з розгляду питань забезпечення соціально-економічних, трудових прав працівників;

3) включення положень щодо визначення особливостей порядку вирішення колективних трудових спорів, зокрема використання альтернативні форми вирішення колективних трудових спорів, у тому числі участі в розгляді спору за участю медіатора.

Проте всі зазначені зміни, заявлені пріоритети і значущість соціального діалогу в умовах війни не показали готовності сторін соціального діалогу, вищого керівництва держави залучити потенціал цифровізації для оновлення чинної системи соціального діалогу, здійснювати її модернізацію на новій мережево-цифровій технологічній основі¹.

Четверта група чинників – євроінтеграційний вектор впливу на систему соціального діалогу. Ця група чинників ак-

¹ Автори статті з 2019 р. неодноразово направляли підготовлену наукову продукцію щодо здійснення модернізації соціального діалогу в Україні на підґрунті залучення ресурсів цифровізації, мережизації, платформізації на адресу державних органів та структур влади, НТСП України, сторонам соціально-трудових відносин національного рівня.

туалізувалася з часів обрання Україною євроінтеграційного курсу, імплементації положень Угоди «Україна – ЄС», змін у законодавчій базі відповідно до вимог і стандартів ЄС, особливо після того, як 23 червня 2022 р. країни-члени ЄС проголосували за надання Україні статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу. Вище керівництво держави виводить соціальний діалог на міждержавний рівень. Так, Президент України об'єднав лідерів європейських незалежних держав навколо реалізації *української формули миру*, яка спрямована на створення нової, глобально важливої архітектури безпеки. Європейський Союз офіційно підтримав *українську формулу миру*, що було зафіксовано в спільній заяві за підсумками саміту Україна-ЄС. Мирний план

України вже підтримали держави-члени Євросоюзу, США, Канада, Японія, Туреччина та Великобританія. «Мир в Україні є гарантією подальшого позитивного розвитку людської цивілізації та доброзичливого співіснування народів. Високу увагу до мирної взаємодії в державі демонструє активне зближення позицій сторін соціального діалогу. Розроблення узгоджених пропозицій щодо розвитку соціально-економічних і трудових відносин, запобігання виникненню конфліктів у відповідній взаємодії – особливо важливий процес в умовах війни» (Верховна Рада України (2023с)). На початку лютого 2023 р. було офіційно затверджено *символ миру соціального діалогу в Україні* (рис. 2).

Рисунок 2 – Символ миру соціального діалогу в Україні

Джерело: Верховна Рада України (2023с).

В Україні відкрито Офіс з адаптації законодавства до європейських норм при Верховній Раді України, який діє за підтримки Європарламенту (квітень 2023 р.). Уже відбулося спільне засідання європейських та українських парламентарів, де головували президент Європарламенту Роберта Меццола та спікер Верховної Ради – Руслан Стефанчук. Дискусія була розділена на дві панелі: «Відновлення європейської України» та «Разом будемо стійке майбутнє» (Власенко, 2023). Головною передумовою

реалізації цих планів є стійка система соціального діалогу в Україні, активізація процесів колективно-договірного регулювання в системі соціально-трудових відносин України. Отже, соціальний діалог стає своєрідним містком для прискореної інституціоналізації процесів євроінтеграції, перепусткою України до членства в Євросоюзі.

У нинішніх надскладних умовах збройної агресії, потреб у радикальному прискоренні євроінтеграційних процесів й адаптації до відповідних вимог розпочалася

значна інтенсифікація зусиль щодо проведення відповідних реформ, у тому числі в соціально-трудовій сфері (трудове законодавство), зокрема у сфері соціального діалогу (як важливого її елементу). Але ситуація з реформами є досить суперечливою та викликає суттєві зауваження і критику з боку як західних партнерів, так і, наприклад, українських профспілок (Федерація професійних спілок України, 2022а).

Відзначається, що Європейський Союз занепокоєний суперечливими трудовими реформами в Україні та реформи в Україні мають відповідати міжнародним трудовим стандартам і принципам соціального діалогу. При цьому наголошується на наявності очевидної розбіжності між реформами в Україні та моделлю «соціальної ринкової економіки» ЄС, де держава прагне знайти компроміс між ринковими силами та громадянами. Деякі оцінки є дуже гострими, а саме висловлюється думка про те, що уряд України використовує стан війни для ухвалення законодавства, яке мало відбутися ще в мирні 2020 та 2021 рр., але ухвалюється зараз, в умовах воєнного стану, коли право на протестну активність заборонено. У контексті реалізації соціального діалогу важливим є висловлене занепокоєння щодо власних проєктів планів післявоєнної відбудови України, які поки що відображають намір відмовитися від принципів соціального діалогу. У планах, оприлюднених у серпні 2022 р., чітко зазначено, що країна планує перейти до моделі «невтручання держави в діалог між профспілками та роботодавцями» (Федерація професійних спілок України, 2022а). Це виглядає як відмова від моделі трипартизму на користь біпартизму в чинній системі соціального діалогу з повним нівелюванням ролі, участі й відповідальності держави, а також не вписується в логіку трансформацій і реформування у пострадянських країнах. В офіційних звітах і документах представники ЄС звертають увагу на вплив запровадження нового трудового законодавства на соціальний діалог,

який має бути посилений, висловлюють занепокоєння та критику щодо результатів і наслідків спроб радикального реформування соціально-трудової сфери в умовах війни (Федерація професійних спілок України, 2022а).

Відповіддю уряду України на критику стало ухвалення на початку 2023 р. «євроінтеграційного» закону щодо соціального діалогу у сфері праці. Фактично парламент ухвалив нову редакцію Закону України «Про колективні договори і угоди» (Верховна Рада України, 2023b). Закон України визначає склад законодавства про колективно-договірне регулювання трудових, соціально-економічних відносин; сторони колективних переговорів; процеси підготовки до ведення колективних переговорів; питання, що можуть міститися в колективних угодах тощо. Зокрема, новий Закон врегульовує низку проблемних питань у сфері колективно-договірного регулювання, а саме (Верховна Рада України, 2023а):

1) розширює суб'єктний склад сторін колективних переговорів, що дозволить залучити до соціального діалогу:

нерепрезентативні профспілки та організації роботодавців (зможуть укладати галузеві угоди обмеженої дії та надавати репрезентативним суб'єктам обов'язкові для розгляду пропозиції);

новостворені профспілки чи організації роботодавців (шляхом приєднання до відповідної сторони уже укладеної колективної угоди);

2) передбачає нові види колективних угод: галузеві угоди обмеженої дії (за участі нерепрезентативних суб'єктів) та територіальні угоди обмеженої дії (у тих галузях, де рішення місцевих органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування регулюють оплату та інші умови праці);

3) визначає порядок застосування роботодавцем умов колективних угод у випадках, коли він зобов'язаний ураховувати положення угод різного рівня (територіального, галузевого, локального тощо), та вста-

новлює взаємозв'язок між нормами колективних угод галузевого і територіального рівнів;

4) передбачає можливість призупинення і зупинення дії окремих положень колективних угод і договорів – за згодою сторін та в разі настання форс-мажорних обставин.

При цьому очікується, що реалізація положень ухваленого Закону, що стосуються зобов'язань України у сфері європейської інтеграції, сприятиме посиленню міждержавного діалогу та співробітництва щодо забезпечення гідної праці, політики зайнятості, безпечних і здорових умов праці, соціального діалогу, соціального захисту, соціального залучення, гендерної рівності та недискримінації.

З метою обговорення питань розвитку соціального діалогу, пов'язаних із майбутнім членством України в ЄС, у березні 2023 р. пройшла зустріч Голови Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів Г. Третьякової, Президента Конфедерації роботодавців України О. Мірошніченка та Голови Національної служби посередництва і примирення при Президенті України Д. Кухнюка (Конфедерація роботодавців України, 2023b). Не зовсім зрозуміло, чому в подібних зустрічах не бере участі (не запрошується) профспілкова сторона соціального діалогу, оскільки широкий спектр питань, які розглядаються, безпосередньо стосується всіх сторін і всієї системи соціального діалогу, її модернізації відповідно до євроінтеграційних вимог. Основні питання для обговорення: законопроекти, які перебувають на розгляді Комітету; вдосконалення законодавства про соціальний діалог, залучення до соціального діалогу представників громадянського суспільства; майбутнє входження представників від України до Європейського соціально-економічного комітету; співпраця з Міжнародною організацією праці; професійне навчання; джерела фінансування медіації при вирішенні колективних трудових спорів; доцільність існування Генеральної угоди; переобтяження

роботодавців соціальним захистом; особливості працевлаштування осіб з особливими потребами.

Повноцінний і продуктивний соціальний діалог в Україні, співпраця соціальних партнерів, досягнення домовленостей про подальше співробітництво необхідні, щоб створити сприятливі внутрішні передумови для забезпечення національної стійкості, резильєнтності трудової сфери і повоєнного відновлення економіки та країни в цілому.

Базовими орієнтиром щодо реформування соціально-трудової сфери в цілому та системи соціального діалогу зокрема для України мають виступати документи МОП як найбільш збалансовані, концептуально цілісні й такі, що відповідають європейським цінностям.

На політичному рівні МОП зберігає активну позицію щодо оцінки повномасштабної збройної агресії проти України, закликаючи РФ негайно і беззастережно припинити агресію та вивести війська з України (Конфедерація вільних профспілок України, 2023). При цьому на рівні практичної діяльності МОП реалізує низку проєктів в Україні, а саме: «Підхід до гідної праці в Україні на основі ринкових систем (початковий етап)», націлений на виявлення нагальних потреб для підтримки соціально-економічного відновлення України під час війни з подальшим аналізом поточної мінливої ситуації в Україні та визначення на цій основі потенційних напрямів реконструкції України (Профспілка працівників науки і освіти України, 2022). Також реалізуються проєкти, спрямовані на збереження зайнятості (Федерація металургів України, 2023). Наприклад, «На шляху безпечної, здорової та задекларованої праці в Україні» (з 2019 по 2023 р.). Конфедерація роботодавців України в межах Проєкту почала реалізовувати ініціативу «Україна без примусової праці» (з листопада 2022 р.), розроблено «Керівні принципи для роботодавців України щодо запобігання застосуванню примусової праці» (Конфедерація роботодавців України, 2022), спрямовані на озброєння роботодавців знаннями про те, як запобігти

використанню примусової праці в повсякденній діяльності своєї компанії в сучасних умовах. Керівництвом Конфедерації роботодавців України та Держпраці розпочато процес формування практичних механізмів заохочення бізнесу дотримуватися цих керівних принципів та робити все можливе для викорінення цього ганебного явища задля того, щоб трудові відносини в Україні відповідали сучасним міжнародним стандартам у сфері праці. Також розроблено проєкт документа «Безпека і здоров'я на роботі під час і після збройного конфлікту. Збірка перспективних підходів і практик: досвід України» (Конфедерація роботодавців України, 2023а), що дозволяє сторонам соціального діалогу на локальному (виробничому) рівні максимально забезпечувати безпечні для здоров'я умови праці під час війни.

МОП також запропонувала план для підтримки України, спрямований на вирішення гуманітарних питань, питань раннього повоєнного відновлення за принципом «відбудувати краще, ніж було» (build back better). Він містить 6 пунктів (ILO, 2023b):

1. Продовження гуманітарної допомоги за тими напрямками, де МОП може сприяти її ефективності (надання притулку біженцям, попередження експлуатації).

2. Повернення біженців і внутрішньо переміщених осіб на ринок праці, в тому числі через освіту (через підтримку державних і приватних служб зайнятості).

3. Підтримка доходів (у тому числі для неформально зайнятих, на яких не поширюються діючі програми підтримки).

4. Заходи щодо економічної стабілізації у відносно безпечних регіонах країни (підтримка релокації бізнесу до більш безпечних регіонів України, створення умов для розвитку приватного підприємництва, у тому числі серед внутрішньо переміщених осіб).

5. Надання підтримки уряду України щодо пріоритетних реформ (у тому числі у сфері трудового законодавства, навчання та перенавчання та ін.).

6. Підтримка діяльності й рівноправності профспілок.

Отже, забезпечення стійкості трудової сфери України та захисту прав працівників обумовлене виконанням п. 5 та 6 цього плану сторонами соціального діалогу і провідною роллю в цьому процесі спільного представницького органу національного рівня – Національної тристоронньої соціально-економічної ради України. У даному плані чіткою та однозначною є проголошена Президентом України настанова: «Якщо в державі створені інституції для розроблення спільних рішень і визначення принципів формування державної політики щодо оплати праці, забезпечення найвищих стандартів охорони праці й водночас збереження можливості для розвитку бізнесу та недопущення надмірного фіскального тиску на роботодавців, для пошуку компромісу між працівниками й роботодавцями, то ці інституції повинні працювати і показувати людям реальний та зрозумілий результат. Діяльність усіх соціальних партнерів має бути спрямована на досягнення суспільної злагоди та взаємодії» (Укрінформ, 2023).

Повертаючись до засадничого для України документа МОП «Програма гідної праці 2020-2024 Україна» (МОП, 2020), слід акцентувати увагу на тому, наскільки важливою є роль соціального діалогу. Так, серед трьох пріоритетів Програми гідної праці для України на 2020-2024 роки на перше місце було поставлено Пріоритет «Покращений соціальний діалог» (МОП, 2020, с. 12-19), критеріями досягнення якого виступають:

1. Реформовані Національна і територіальні соціально-економічні ради як ефективні платформи для діалогу.

2. Сильні соціальні партнери.

3. Покращені колективні переговори на галузевому рівні.

4. Зміцнення системи колективно-договірного регулювання.

5. Регламентація індивідуалізованих трудових відносин.

Визначені пріоритети стратегічного рівня зберігають свою актуальність щодо забезпечення стійкості трудової сфери в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України. Необхідність опера-

тивного реагування на нові виклики і загрози, пов'язані з руйнівним впливом на соціально-трудову сферу повномасштабної агресії, цифровізацією, тягарем накопичених і невирішених довоєнних проблем, необхідністю якнайшвидшої реалізації вимог, необхідних для успішної євроінтеграції України, формують запит на якісне та комплексне оновлення існуючої системи соціального діалогу в Україні. Ефективна, відповідальна взаємодія роботодавців, профспілок, державних органів влади, спільних представницьких органів може стати вагомим важелем протидії новітнім ризикам та загрозам через пошук оптимальних рішень і збалансування інтересів партнерів заради перемоги у війні та подальшому повоєнному відновленні України.

Рекомендації МОП, міжнародна практика та досвід національних урядів доводять, що дієва, стійка система соціально-трудових відносин розбудовується на підґрунті ефективної партнерської взаємодії сторін соціального діалогу, в основі якої – баланс їх інтересів, продуктивна співпраця та соціальна відповідальність з метою спільного розв'язання гострих проблем для забезпечення стійкості держави та її економіки, резильєнтності ключових складових і підсистем соціально-економічного відтворення та розвитку з урахуванням потреб та пріоритетів подальшого повоєнного відновлення України. Широке залучення мережево-цифрових, інформаційно-комунікативних та інших новітніх технологій відкриває широкі можливості для оновлення існуючої системи соціального діалогу в Україні.

Висновки. У результаті дослідження щодо впливу на систему соціального діалогу та трудову сферу України воєнного стану, євроінтеграції, цифровізації, визначення проблем і перспектив для повоєнного відновлення встановлено:

1. В умовах повномасштабної збройної агресії в системі забезпечення та реалізації соціального діалогу як одного з основних інструментів стабілізації та забезпечення стійкості соціально-трудової сфери має місце надскладна ситуація. Це пов'язано з поєднанням чотирьох основних

груп чинників: цифровізація та її вплив на світ праці (один з основних сучасних мегатрендів); руйнівний вплив на соціально-економічну та трудову сферу України повномасштабної збройної агресії; вплив значної кількості невирішених проблем у системі колективно-договірного регулювання і соціального діалогу (накопичених ще в довоєнний період); вплив викликів і вимог, які пов'язані з форсованою інтенсифікацією євроінтеграційних процесів після набуття Україною статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу. Взаємовплив цих груп чинників генерує надскладне та дуже динамічне проблемне поле для повноцінної реалізації соціального діалогу в Україні, яке існуюча система соціального діалогу з її наявним інституційним, організаційним, нормативно-правовим, технологічним та іншим потенціалом не в змозі подолати.

2. Система соціального діалогу в Україні починаючи з 2014 р. «похитнулася» та мала негативну динаміку функціонування. Це призвело до зниження її якісних і кількісних критеріїв, і система фактично виявилася неефективною, нестійкою (нерезильєнтною), зважаючи на масштаб викликів і загроз, що постали після 2014 р. перед повномасштабним вторгненням. Усі накопичені в довоєнний період проблеми на початок війни залишалися невирішеними і стали тим негативним «фоном», на який нашарувалися руйнівні наслідки повномасштабної збройної агресії. Система соціального діалогу в Україні зазнала подвійного удару у зв'язку зі збройною агресією – у 2014 р. та у 2022 р. і до сьогодні. Усвідомлення державою, роботодавцями, профспілками, громадянським суспільством, місцевою владою, органами самоврядування, тергромадами необхідності будувати стійкий і дієвий соціальний діалог можуть стати вагомим важелем протидії накопиченим і новітнім ризикам, загрозам шляхом пошуку оптимальних рішень і збалансування інтересів партнерів заради перемоги у війні та подальшому повоєнному відновленні сфери праці, економіки, України та її регіонів.

3. Повноцінний (тресторонній) і дієвий соціальний діалог в Україні має відповідати таким критеріям якості: збалансування інтересів і конструктивна співпраця соціальних партнерів, розроблення та реалізація взаємоузгоджених рішень, активна робота спільного представницького органу національного рівня – Національної тресторонньої соціально-економічної ради, територіальних тресторонніх соціально-економічних рад. Модернізація системи соціального діалогу відповідно до цих критеріїв створюватиме сприятливі внутрішні передумови для забезпечення національної стійкості, резильєнтності трудової сфери і повоєнного відновлення економіки та країни загалом. У той же час такі якісні характеристики відповідають базовим європейським вимогам до критеріїв якості соціального діалогу. Для цього мають створюватися сприятливі умови щодо відповідного інституційного, організаційного, нормативно-правового, інформаційно-комунікативного, технологічного та іншого забезпечення.

4. Актуалізується необхідність оновлення існуючої в Україні системи соціального діалогу та приведення її у відповідність до масштабів і складності викликів, які перед нею постали, адекватного та своєчасного реагування на загрози й небезпеки, пов'язані з руйнівним впливом на соціально-трудоу сферу повномасштабної агресії, а також якнайшвидшої реалізації вимог, потрібних для успішної євроінтеграції. Ключовими орієнтирами розбудови такої системи мають стати два фундаментальних українських мегапроекти – повоєнне відновлення трудової сфери, національної економіки та успішна євроінтеграція України, набуття нею членства в ЄС. Очевидно, що конкретні умови реалізації цих мегапроектів значною мірою залишаються невизначеними через незавершеність бойових дій, але можливості здійснення такого оновлення є цілком реальними у зв'язку з розвитком цифрових, ІКТ, мережових технологій та чіткого євроінтеграційного курсу України.

5. Перспективами розвитку системи соціального діалогу беззаперечно можна

назвати радикальне оновлення системи взаємодії суб'єктів соціального діалогу на сучасній технологічній мережево-цифровій основі. Таке мережево-цифрове оновлення системи соціального діалогу є необхідною передумовою забезпечення ефективності соціального діалогу як на внутрішньо-, так і на міждержавному рівнях для досягнення цілей подальшого повоєнного відновлення України. Воно дає можливість здійснювати взаємодію і залучати якнайбільшу кількість цільових суб'єктів для конструктивного прийняття взаємоузгоджених рішень, визначати механізми їх реалізації, залучати та мобілізувати необхідні ресурси тощо. Мережево-цифрове оновлення дозволить здійснювати стратегічні комунікації у дистанційному форматі.

6. Першочерговим предметом соціального діалогу мають стати пошук спільних рішень для мінімізації руйнівного впливу наслідків збройної агресії в соціально-трудоу сфері, зниження безпекових ризиків для забезпечення стійкості ринку праці та зайнятості, майбутнього відновлення національної економіки. Однак і інші визначені проблемні сектори, окрім безпосереднього впливу агресії, також мають включатися до процесів реалізації соціального діалогу для забезпечення комплексного підходу до вирішення проблем. Це сприятиме повноцінному та продуктивному соціальному діалогу в Україні, співпраці соціальних партнерів, досягненню домовленостей про подальше співробітництво, що створить необхідні внутрішні передумови для забезпечення національної стійкості, резильєнтності трудової сфери та національної економіки.

7. Для ефективного розв'язання проблем повоєнного відновлення трудової сфери та національної економіки, модернізації системи соціального діалогу за визначеними якісними критеріями, розбудови держави на євроінтеграційних засадах потрібна вмотивована злагоджена цілеспрямованість до відродження з боку всіх рушій-

них сил і ключових суб'єктів – вищого керівництва країни, правлячих еліт, бізнесу та суспільства, основних сторін соціально-трудових відносин (представників держави, роботодавців, профспілок на всіх рівнях управління), міжнародних партнерів, громадян. Налагоджена й оновлена на мережево-цифровій основі система соціального діалогу може стати інформаційно-комунікативною платформою взаємодії партнерів на між- та внутрішньодержавному рівнях для реалізації стратегічних рішень щодо забезпечення стійкості й повоєнного відновлення сфери праці, економіки і країни загалом, досягнення визначених Україною євроінтеграційних орієнтирів.

Після завершення війни (за оптимістичним сценарієм) перед українським суспільством постануть нові проблеми. Ідеться про необхідність повоєнного подолання таких руйнівних для демократичного суспільства феноменів, як корупція при розподілі міжнародної допомоги, політична радикалізація, мілітаризація свідомості, зростання тривожності, ворожості та агресії, чорно-біле світосприйняття, атмосфера підозрілості тощо (Dembitskyi, Zlobina, Kostenko, 2022, р. 17). Для їх подолання необхідно вибудовувати надійну систему багаторівневої безпеки і готувати підґрунтя до формування *Нового суспільного договору* в країні, закласти ці пріоритети в майбутнє реформування держави та суспільства з чітким розподілом і затребуваністю відповідальності сторін договору (на прикладі досвіду Ірландії чи Польщі) при виконанні домовленостей і реалізації взаємоузгоджених рішень. *Новий суспільний договір* спрямований на максимально справедливий розподіл результатів економічного зростання, прозорий діалог влади та бізнесу, детінізацію відносин, зниження нерівності й бідності населення, досягнення східноєвропейських параметрів якості життя, що має стати основою повоєнного відновлення України. Модернізована система соціального діалогу в Україні – це підґрунтя забезпечення стійкості та повоєнного відновлення трудової сфери.

Література

- Азьмук Н.А. (2022). Трансформація ринку праці в умовах війни: виклики та стратегії відтворення робочої сили. *Вісник економічної науки України*. № 1 (42). С. 171-179. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1\(42\).171-179](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1(42).171-179)
- Антонюк В.П. (2022). Ризики і втрати людського капіталу внаслідок війни. *Економічний вісник Донбасу*. № 1(67). С. 110-116. DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-1\(67\)-110-116](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-1(67)-110-116)
- Брюховецька Н.Ю., Булеєв І.П. (2022). Інтелектуалізація підприємств: концептуальні підходи та механізми стимулювання. Київ: НАН України, Ін-т економіки пром-сті. 424 с.
- Верховна Рада України (2023а). Верховна Рада України прийняла «євроінтеграційний» Закон щодо соціального діалогу у сфері праці. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/233599.html> (дата звернення: 05.04.2023).
- Верховна Рада України (2023б). Про колективні угоди та договори: Закон України № 2937-IX від 23.02.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2937-IX#top> (дата звернення: 05.04.2023).
- Верховна Рада України (2023с). Затверджено символи миру соціального діалогу в Україні. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/233599.html> (дата звернення: 05.04.2023).
- Вишневський В.П., Гаркушенко О.М., Заніздра М.Ю., Князев С.І., Липницький Д.В., Чекіна В.Д. (2021). Цифровізація економіки: як підвищити конкурентоспроможність країни / за ред. В.П. Вишневського та С.І. Князева. Київ: НАН України, Ін-т економіки пром-сті. 182 с.
- Вишневський В.П., Гаркушенко О.М., Князев С.І., Липницький Д.В., Чекіна В.Д. (2020). Цифровізація економіки України: трансформаційний потенціал / за ред. В.П. Вишневського та С.І. Князева. Київ: Академперіодика. 188 с.
- Вишневський О.С. (2021). Цифрова платформа процесу стратегування роз-

- вितку національної економіки. Київ: НАН України, Ін-т економіки пром-сті. 449 с.
- Власенко В. (2023). Переговори про вступ до ЄС можуть початися цього року. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/peregovor-i-pro-vstup-do-yes-mozhut-pochatisya-sogo/> (дата звернення: 05.04.2023).
- Гаркушенко О.М. (2021). Системно-динамічна модель оцінки впливу цифровізації на сталий розвиток. *Економіка промисловості*. № 1 (93). С. 20-45. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2021.01.020>
- Державна служба статистики України (2021). Заборгованість із виплати заробітної плати станом на 1 січня 2021 р. URL: <https://ukrstat.gov.ua/express/expr2021/01/09.doc#:~:text=> (дата звернення: 20.03.2023).
- Державна служба статистики України (2022). Заборгованість із виплати заробітної плати станом на 1 січня 2022 р. URL: <https://ukrstat.gov.ua/express/expr2022/01/08.doc> (дата звернення: 20.03.2023).
- Залознова Ю., Азьмук Н. (2022). Людський капітал України в умовах війни: втрати та здобутки. *Економіка та суспільство*. № 38. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-59>
- Збаразська Л.О. (2023). Сучасні парадигми та мегатренди промислового розвитку. *Економіка промисловості*. № 1 (101). С. 5-30. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry.2023.01.005>
- Ільченко Б. (2022). Модернізація соціального діалогу в нових соціально-економічних реаліях. *Вчені записки Університету «КРОК»*. № 3(67). С. 48-55. DOI: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-67-48-55>
- Колот А.М., Герасименко О.О. (2022). Новітні формати організації трудової діяльності: природа, виклики, траєкторії розвитку. *Економіка України*. № 5. С. 59-76. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.059>
- Конфедерація вільних профспілок України (2023). МОП знову закликала росію припинити агресію і вивести війська із України. URL: <https://kvpu.org.ua/uk/news/5/5833-mop-znovu-zaklykala-rosiiu-prypynyty-ahresiiu-i-vyvesty-viiska-iz-ukrainy> (дата звернення: 05.04.2023).
- Конфедерація роботодавців України (2022). Керівні принципи у сфері запобігання застосуванню примусової праці. URL: <https://employers.org.ua/media/ufffl/UKR%20Guiding%20principles%20on%20LF%20for%20Ukrainian%20business.pdf> (дата звернення: 20.03.2023).
- Конфедерація роботодавців України (2023a). Безпека і здоров'я на роботі у воєнний і післявоєнний час (презентація проєкту документа). URL: <https://employers.org.ua/news/id2480> (дата звернення: 05.04.2023).
- Конфедерація роботодавців України (2023b). Відбулася зустріч Голови Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів, Президента Конфедерації роботодавців України та Голови НСПП. URL: <https://employers.org.ua/news/id2470> (дата звернення: 05.04.2023).
- Ляшенко В.І., Підоричева І.Ю., Антонюк В.П. (2022). Формування інституційного середовища модернізації економіки старопромислових регіонів України. Київ: НАН України, Ін-т економіки пром-сті. 472 с.
- Маршавін Ю., Кицак Т., Василенко А. (2022). Соціальний діалог як інструмент подолання постпандемічного «синдрому». *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. № 1 (4). DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-4-07-03>
- МОП (2020). Програма гідної праці 2020-2024. Україна. URL: https://www.ilo.org/budapest/what-we-do/decent-work-country-programmes/WCMS_774455/lang--uk/index.htm (дата звернення: 20.03.2023).

- МОП (2022). Вплив кризи в Україні на сферу праці: попередні оцінки: аналітична записка МОП. 11 травня 2022 р. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2022-05/UKR_Brief%20note_11May-2022.pdf (дата звернення: 20.03.2023).
- Національний банк України (2023). Інфляційний звіт. Січень 2023 р. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q1.pdf?v=4 (дата звернення: 05.04.2023).
- НІСД (2022). Ринок праці в умовах війни: тенденції та перспективи: аналітичні матеріали НІСД. Жовтень 2022 р. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-eksperitiv/rynok-pratsi-v-umovakh-viyny-tendent-siyi-ta-perspektivu> (дата звернення: 20.03.2023).
- Новікова О.Ф., Остафійчук Я.В., Новак І.М. (2022). Зміни трудового та податкового законодавства України в умовах воєнного стану: проблеми і перспективи вдосконалення. *Економіка промисловості*. № 2 (98). С. 75-90. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2022.02.075>
- Новікова О.Ф., Панькова О.В., Азьмук Н.А., Касперович О.Ю. (2021). Становлення нової якості трудового життя в Україні в умовах цифровізації економіки: концептуалізація дослідження. *Вісник економічної науки України*. № 2 (41). С. 204-212. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.2\(41\).204-212](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.2(41).204-212)
- Панькова О.В., Касперович О.Ю. (2021а). Цільові пріоритети регуляторної політики України щодо формування умов гідної праці у платформній економіці. *Економіка промисловості*. № 4 (96). С. 21-40. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2021.04.021>
- Панькова О.В., Касперович О.Ю. (2021б). Проблеми, перешкоди та можливості формування системи соціального та правового захисту платформних працівників України: експертні оцінки. *Соціально-трудові відносини: теорія і практика*. № 2 (11). С. 49-64. URL: [es/pdf/applications/publishing/templates/article/assets/16930/SLRTP_2021_02_Pankova.pdf](https://www.businessperspectives.org/imag) (дата звернення: 20.03.2023).
- Панькова О.В., Касперович О.Ю. (2022). Проблеми соціальної та правової захищеності платформних зайнятих і пріоритети регуляторної політики України в умовах воєнного стану. *Економіка промисловості*. № 2 (98). С. 91-117. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2022.02.091>
- Пищуліна О., Маркевич К. (2022). Ринок праці в умовах війни: основні тенденції та напрями стабілізації: аналітична записка. Київ: Центр Разумкова. 21 с. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf> (дата звернення: 20.03.2023).
- Профспілка працівників науки і освіти України (2022). Стартує проєкт МОП щодо створення продуктивних робочих місць в Україні. URL: <https://pon.org.ua/novyny/9614-startuie-proekt-mop-shchodo-stvoren-nia-produktivnykh-robochychk-misc-v-ukraini.html> (дата звернення: 23.03.2023).
- Руссіян О.А. (2021). Вплив розвитку "Індустрії 4.0" на людський капітал промислового підприємства: зарубіжний досвід. *Економіка промисловості*. № 4 (96). С. 93-117. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2021.04.093>
- Світовий Банк (2022). Україна: швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення. Серпень 2022. Звіт. URL: <https://www.slideshare.net/dynamo777/ss-252900815> (дата звернення: 20.03.2023).
- Укрінформ (2022). «Нерайдушний» стан ринку праці та перспективи його відновлення після війни. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3574736-nerajduzhnij-stan-rinku-praci-ta-perspektivi-jogovidnovlenna-pisla-vijni.html> (дата звернення: 23.03.2023).
- Укрінформ (2023). Діалог профспілки – роботодавці: В. Зеленський про діяльність Національної тристоронньої соціально-економічної Ради України (НТСЕР). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric->

- economy/3292980-dialog-profspilkirobotodavci-zelenskij-skazav-ak-mae-pracuvati-socialnoekonomichna-rada.html (дата звернення: 05.04.2023).
- Федерація металургів України (2023). МОП планує розширити співробітництво з Україною. URL: <http://fedmet.org/news/mop-planuye-rozshiriti-spivrobitnictvo-z-ukrainu/> (дата звернення: 05.04.2023).
- Федерація професійних спілок України (2022a). ЄС: реформи в Україні повинні відповідати міжнародним трудовим стандартам і принципам соціального діалогу. URL: <https://www.fpsu.org.ua/naryamki-diyalnosti/mizhnarodna-robota/24010-yes-reformy-v-ukraini-povynni-vidpovidaty-mizhnarodnym-trudovym-standartami-pryntsypam-sotsialnoho-dialohu.html> (дата звернення: 23.03.2023).
- Федерація професійних спілок України (2022b). Про Основні завдання колективно-договірної роботи на 2023 рік: Постанова Президії Федерації професійних спілок України № П12/1г від 31.10.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v12_1580-22#Text (дата звернення: 23.03.2023).
- Шамілева Л.Л., Хандій О.О. (2022). Основні тренди та наслідки поглиблення дисбалансів трудової сфери протягом першого півріччя воєнного стану в країні. *Вісник економічної науки України*. № 1 (42). С. 180-187. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1\(42\).180-187](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1(42).180-187)
- Шаповал Н., Федосеєнко М., Грибановський О., Терещенко О. (2022). Повоєнне відновлення України. Нові ринки та цифрові рішення. Проект "Ефективне управління державними фінансами в Україні III". URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/09/Digital-instruments-in-Ukrainian-recovery.pdf> (дата звернення: 20.03.2023).
- Aleksynska M. (2021). Digital Work in Eastern Europe: Overview of Trends, Outcomes, and Policy Responses. *International Labour Organization*. URL: https://www.ilo.org/global/publications/working-papers/WCMS_794543/lang--en/index.htm (дата звернення: 20.02.2023).
- CEDR (2022). Cost to Ukraine of Conflict with Russia. The Centre for Economics and Business Research (CEDR). February 2022. URL: https://cebr.com/reports/cost-to-ukraine-of-conflict-with-russia/?fbclid=IwAR3eITVGnauXBPrGyeEIm-a749mqkeACXrKdvRQvNvjVdIdKbxgtQlue_1c (дата звернення: 22.03.2023).
- Dembitskyi S., Zlobina O., Kostenko N. & others (2022). Ukrainian society in wartime: collective monograph. In Ye. Golovakha, S. Makeiev (Ed.). Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. 410 p.
- ILO (2019). Work for a Brighter Future. Global Commission on the Future of Work. January 2019. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---cabinet/documents/publication/wcms_662410.pdf (дата звернення: 20.02.2023).
- ILO (2020). The Global Deal. Together for Decent Work and Inclusive Growth. Social Dialogue and the Future of Work. Thematic brief. URL: https://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_744465/lang--en/index.htm (дата звернення: 20.02.2023).
- ILO (2021). The role of digital labour platforms in transforming the world of work. ILO Flagship Report. 285 p. URL: https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/2021/WCMS_771749/lang--en/index.htm (дата звернення: 20.02.2023).
- ILO (2023a). ILO proposes extra support measures for Ukraine, as war enters second year. URL: https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_868984/lang--en/index.htm (дата звернення: 05.04.2023).
- ILO (2023b). Impact of the crisis on employment, incomes and social protection. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/briefingnote/wcms_867586.pdf (дата звернення: 05.04.2023).

Novikova O., Pankova O., Chaliuk Y., Kaspe-rovich O. (2021). The Potential of Digitalisation and Social Dialogue in Ensuring Post-Pandemic Labour Market Sustainability: Priorities for Ukraine. *Studies of Transition States and Societies*. № 13(2). DOI: <https://doi.org/10.58036/stss.v13i2.954>

Zaloznova Yu., Pankova O., Ostafiichuk Ya. (2020). Global and Ukrainian Labour Markets in the Face of Digitalization Challenges and the Threats of the COVID-19 Pandemic. *Virtual Economics*. № 3 (4). C. 106-130. DOI: [https://doi.org/10.34021/ve.2020.03.04\(6\)](https://doi.org/10.34021/ve.2020.03.04(6))

References

Azmuk, N.A. (2022). The Transformation of the Labor Market in the Conditions of War: Challenges and Strategies for Labor Force Renewal. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1 (42), pp. 171-179. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1\(42\).171-179](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1(42).171-179)

Antonyuk, V.P. (2022). Risks and loss of human capital as a result of war. *Ekonomichnyy visnyk Donbasu*, 1(67), pp. 110-116. DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-1\(67\)-110-116](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-1(67)-110-116)

Bryukhovetskaya, N.Yu., & Bulieiev, I.P. (2022). Intellectualization of enterprises: conceptual approaches and mechanisms of incentives. Kyiv: Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].

Verkhovna Rada of Ukraine (2023a). The Verkhovna Rada of Ukraine adopted the "European integration" law on social dialogue in the field of labor. Retrieved from <https://www.rada.gov.ua/news/razom/233599.html> [in Ukrainian].

Verkhovna Rada of Ukraine (2023b). Law of Ukraine: On Collective Agreements and Treaties of February 23, № 2937-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2937-IX#top> [in Ukrainian].

Verkhovna Rada of Ukraine (2023c). Symbols of peace of social dialogue in Ukraine

have been approved. Retrieved from <https://www.rada.gov.ua/news/razom/233599.html> [in Ukrainian].

Vyshnevsky, V.P., Garkushenko, O.M., Zanizdra, M.Yu., Kniaziev, S.I. and etc. (2021). Economy digitalization: how to increase the competitiveness of the country. Kyiv: Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].

Vyshnevsky, V.P., Garkushenko, O.M., Kniaziev, S.I. and etc. (2020). Digitalization of Ukrainian economy: transformational potential. Kyiv: Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].

Vyshnevskiy, O.S. (2021). Digital platforming the process of strategizing the development of the national economy. Kyiv: Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].

Vlasenko, V. (2023). Negotiations on joining the EU may begin this year. Retrieved from <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/peregovor-i-pro-vstup-do-yes-mozhut-pochatisyaco/> [in Ukrainian].

Garkushenko, O.M. (2021). System-dynamic model for assessing the digitalization impact on sustainable development. *Econ. promisl.*, 1 (93), pp. 20-45. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2021.01.020> [in Ukrainian].

State Statistics Service of Ukraine (2021). Wage arrears as of January 1. Retrieved from [https://ukrstat.gov.ua/express/expr2021/01/09.doc#:~:text=\[in Ukrainian\].](https://ukrstat.gov.ua/express/expr2021/01/09.doc#:~:text=[in Ukrainian].)

State Statistics Service of Ukraine (2022). Wage arrears as of January 1. Retrieved from <https://ukrstat.gov.ua/express/expr2022/01/08.doc> [in Ukrainian].

Zaloznova, Yu., Azmmuk, N. (2022). Human capital of Ukraine in the conditions of war: losses and achievements. *Ekonomika ta suspilstvo*, 38. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-59> [in Ukrainian].

Zbarazska, L.O. (2023). Modern paradigms and megatrends of industrial development. *Econ. promisl.*, 1 (101), pp. 5-30. DOI:

- <http://doi.org/10.15407/econindustry2023.01.005> [in Ukrainian].
- Ilchenko, B. (2022). Modernization of social dialogue in new socio-economic realities. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*, 3(67), pp. 48-55. DOI: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-67-48-55> [in Ukrainian].
- Kolot, A.M., Gerasimenko, O.O. (2022). The latest forms of organization of labor activity: nature, challenges, trajectories of development. *Ekonomika Ukrainy*, 5, pp. 59-76. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.059> [in Ukrainian].
- Confederation of Free Trade-unions of Ukraine (2023). The ILO again urged Russia to stop aggression and withdraw troops from Ukraine. Retrieved from <https://kvpu.org.ua/uk/news/5/5833-mop-znovu-zaklykalarosiiu-prypynyty-ahresiiu-i-vyvesty-viiskaliz-ukrainy> [in Ukrainian].
- Confederation of Employers of Ukraine (2022). Guidelines in the field of prevention of forced labor. Retrieved from <https://employers.org.ua/media/ufffl/UKR%20Guiding%20principles%20on%20LF%20for%20Ukrainian%20business.pdf> [in Ukrainian].
- Confederation of Employers of Ukraine (2023a). Safety and health at work in wartime and postwar times (presentation of the draft document). Retrieved from <https://employers.org.ua/news/id2480> [in Ukrainian].
- Confederation of Employers of Ukraine (2023b). The meeting of the Verkhovna Rada of Ukraine Committee on Social Policy and the Protection of Veterans' Rights, the President of the Confederation of Employers of Ukraine and the Chairman of the NSPP took place. Retrieved from <https://employers.org.ua/news/id2470> [in Ukrainian].
- Lyashenko, V.I., Pidorycheva, I.Yu., & Antonyuk, V.P. Formation of the institutional environment of modernization of the economy of the old industrial regions of Ukraine. Kyiv: Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].
- Marshavin, Yu., Kytsak, T., & Vasylenko, A. (2022). Social dialogue as a tool for overcoming postpandemic "syndrome". *Problemy suchasnykh transformatsiy. Seriya: ekonomika ta upravlinnya*, 1(4). DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-4-07-03> [in Ukrainian].
- ILO (2020). Decent Work Country Programme 2020-2024. Ukraine. Retrieved from https://www.ilo.org/budapest/what-we-do/decent-work-country-programmes/WCMS_774455/lang--uk/index.htm [in Ukrainian].
- ILO (2022). The impact of the crisis in Ukraine on the sphere of labor: preliminary estimates. Analytical Note ILO of May 11, 2022. Retrieved from https://ukraine.un.org/sites/default/files/2022-05/UKR_Brief%20note_11May-2022.pdf [in Ukrainian].
- National bank of Ukraine (2023). Inflation report. January 2023. Retrieved from https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q1.pdf?v=4 [in Ukrainian].
- NISS (2022). The labor market under conditions of war: trends and prospects. Analytical materials of NISS. October, 2022. Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/rynok-pratsi-v-umovakh-viynytendentsiyi-ta-perspektyvy> [in Ukrainian].
- Novikova, O.F., Ostafiichuk, Ya.V., & Novak, I.M. (2022). Changes in the labor and tax legislation of Ukraine in the conditions of martial law: problems and prospects of improvement. *Econ. promisl.*, 2 (98), pp. 75-90. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2022.02.075> [in Ukrainian].
- Novikova, O.F., Pankova, O.V., Azmuk, N.A., & Kasperovich, O.Yu. (2021). Providing a New Quality of Working Life in Ukraine in the Conditions of Digitalization of the Economy: Conceptualization of Research. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 2 (41), pp. 204-212. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.2\(41\).204-212](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.2(41).204-212) [in Ukrainian].

- Pankova, O.V., & Kasperovych, O.Yu. (2021a). Ukrainian regulatory policy's target priorities to ensure decent working conditions in a platform economy. *Econ. promisl.*, 4 (96), pp. 21-40. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2021.04.021> [in Ukrainian].
- Pankova, O.V., & Kasperovych, O.Yu. (2021b). Problems, obstacles and opportunities for the formation of a system of social and legal protection of platform workers in Ukraine: expert assessments. *Social and labour relations: theory and practice*, 11(2), pp. 49-64. Retrieved from https://www.businessperspectives.org/images/pdf/applications/publishing/templates/article/assets/16930/SLRTP_2021_02_Pankova.pdf [in Ukrainian].
- Pankova, O.V., & Kasperovych, O.Yu. (2022). Problems of social and legal protection of platform employed and priorities of regulatory policy of Ukraine in the conditions of martial law. *Econ. promisl.*, 2 (98), pp. 91-117. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2022.02.091> [in Ukrainian].
- Pyshchulina, O., & Markevych, K. (2022). The labor market in war: the main trends and directions of stabilization. Analytical note. Kyiv: Razumkov Center. Retrieved from <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf> [in Ukrainian].
- Trade Union of Science and Education Workers of Ukraine (2022). The ILO starts the project to create productive jobs in Ukraine. Retrieved from <https://pon.org.ua/novyny/9614-startuie-proekt-mop-shchodo-stvoren-nia-produktyvnykh-robochykh-misc-v-ukraini.html> [in Ukrainian].
- Russiiian, O.A. (2021). The influences of the "Industry 4.0" development on the human capital of the industrial enterprise: foreign experience. *Econ. promisl.*, 4 (96), pp. 93-117. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2021.04.093>
- The World Bank (2022). Ukraine: A quick assessment of the damage and recovery needs. August 2022. Report. Retrieved from <https://www.slideshare.net/dynamo777/ss-252900815> [in Ukrainian]
- Ukrinform (2022). The "unhappy" state of the labor market and the prospects of its restoration after the war. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3574736-nerajduznij-stan-rinku-praci-ta-perspektivi-jogo-vidnovlenna-pisla-vijni.html> [in Ukrainian].
- Ukrinform (2023). Trade union-employer dialogue: V. Zelenskyi on the activities of the National Tripartite Socio-Economic Council of Ukraine (NTSEC). Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3292980-dialog-profspilkirobotodavci-zelen-skizav-ak-mae-pracuvati-socialnoekonomicna-rada.html> [in Ukrainian].
- Federation of Metallurgists of Ukraine (2023). ILO plans to expand cooperation with Ukraine. Retrieved from <http://fedmet.org/news/mop-planuye-rozshiriti-spivrobotnictvo-z-ukrainoyu/> [in Ukrainian]
- Federation of Professional Unions of Ukraine (2022a). EU: reforms in Ukraine must meet international labor standards and principles of social dialogue. Retrieved from <https://www.fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/mizhnarodna-robota/24010-yes-reformy-v-ukraini-povynni-vidpovidaty-mizhnarodnym-trudovym-standartam-i-pryntsypam-sotsialnoho-dialohu.html> [in Ukrainian].
- Federation of Professional Unions of Ukraine (2022b). Resolution of the Presidium of the Federation of Professional Unions of Ukraine "On the main tasks of collective and contractual work for 2023" of October 31, 2022 of № II12/1r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v12_1580-22#Text [in Ukrainian].
- Shamileva, L.L., & Khandii, O.O. (2022). The Main Trends and Consequences of Deepening Imbalances in the Labor Sphere During the First Six Months of Martial Law in the Country. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1 (42), pp. 180-187. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1\(42\).180-187](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1(42).180-187) [in Ukrainian].

- Shapoval, N., Fedoseyenko, M., Hrybanovskyy, O., & Tereshchenko, O. (2022). Post-war restoration of Ukraine. New markets and digital solutions. Project "Effective Management of Public Finance in Ukraine III". Retrieved from <https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/09/digital-instruments-in-ukrainian-recovery.pdf> [in Ukrainian].
- Aleksynska, M. (2021). Digital Work in Eastern Europe: Overview of Trends, Outcomes, and Policy Responses. *International Labour Organization*. Retrieved from https://www.ilo.org/global/publications/working-papers/WCMS_794543/lang--en/index.htm
- CEDR (2022). Cost to Ukraine of Conflict with Russia. The Centre for Economics and Business Research (CEDR). February 2022. Retrieved from https://cebr.com/reports/cost-to-ukraine-of-conflict-with-russia/?fbclid=IwAR3eITVGnauXBPrGyeEIm-a749mqkeACXrKdvRQvNvjVdIdKbxgtQlue_1c (дата звернення: 20.04.2023).
- Dembitskyi, S., Zlobina, O., Kostenko, N. & etc. (2022); Ukrainian society in wartime: collective monograph In Ye. Golovakha, S. Makeiev (Eds.). Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- ILO (2019). Work for a Brighter Future. Global Commission on the Future of Work. January 2019. Retrieved from https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---cabinet/documents/publication/wcms_662410.pdf
- ILO (2020). The Global Deal. Together for Decent Work and Inclusive Growth. Social Dialogue and the Future of Work. Thematic brief. Retrieved from https://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_744465/lang--en/index.htm
- ILO (2021). The role of digital labour platforms in transforming the world of work. ILO Flagship Report. Retrieved from https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/2021/WCMS_771749/lang--en/index.htm
- ILO (2023a). ILO proposes extra support measures for Ukraine, as war enters second year. Retrieved from https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_868984/lang--en/index.htm
- ILO (2023b). Impact of the crisis on employment, incomes and social protection. Retrieved from https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/briefingnote/wcms_867586.pdf
- Novikova, O., Pankova, O., Chaliuk, Y., & Kasperovich, O. (2021). The Potential of Digitalisation and Social Dialogue in Ensuring Post-Pandemic Labour Market Sustainability: Priorities for Ukraine. *Studies of Transition States and Societies*, 13(2). DOI: <https://doi.org/10.58036/stss.v13i2.954>
- Zaloznova, Yu., Pankova, O., & Ostafii-chuk, Ya. (2020). Global and Ukrainian Labour Markets in the Face of Digitalization Challenges and the Threats of the COVID-19 Pandemic. *Virtual Economics*, 3 (4), pp. 106-130. DOI: [https://doi.org/10.34021/ve.2020.03.04\(6\)](https://doi.org/10.34021/ve.2020.03.04(6))

Oksana V. Pankova,

Phd in Sociologics, Associate Professor, leading Researcher
Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine,
2 Maria Kapnist Street, Kyiv, 03057, Ukraine
E-mail: pankovaiep@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2003-8415>;

Olexandr Yu. Kasperovich,

Junior Researcher
Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine,
2 Maria Kapnist Street, Kyiv, 03057, Ukraine
E-mail: a_kasp@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-1169-9681>

SOCIAL DIALOGUE AND LABOR SPHERE OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL LAW, EUROPEAN INTEGRATION AND DIGITALIZATION: PROBLEMS AND PROSPECTS OF POST-WAR RECOVERY

The authors of the article defined a set of problems in the labor sphere and the system of social dialogue under the conditions of the synergistic influence of the following factors: 1) digitalization (world trend), 2) full-scale armed aggression; 3) the impact of chronically unresolved internal problems, accumulated from 2014 to 2022; 4) the Euro-integrational vector of Ukrainian development with the intensification of this vector after Ukraine acquires the status of a candidate country for joining the European Union (2022). The authors have revealed a tendency towards the rapid activation of attention to the problems of social dialogue, readiness for changes in the current period on the part of the top management of the state, social partners and their joint representative bodies in connection with the processes of forced European integration.

The article contains a thorough analysis of ILO documents regarding the assessment of the state and losses of the labor sphere as a result of full-scale armed aggression, as well as a recommendations on achieving the quality criteria of the system of social dialogue. The role of social dialogue in ensuring the stability of the labor sphere of Ukraine in the current conditions is revealed, which is defined by the need for a radical renewal of the system of interaction of social dialogue subjects, the restoration of the work of a joint representative body at the national level - the National Tripartite Socio-Economic Council, respectively, territorial tripartite socio-economic councils, active coordinated decisions and actions by social partners regarding the modernization of the current model of social dialogue in Ukraine. The updated model must meet the basic European requirements, be organically integrated into the system of post-war recovery of the social and labor sphere according to the ILO principle 'build back better'.

The need to involve digital resources and possibilities for prospects of the development of the social dialogue system through its renewal on a modern technological network-digital basis is substantiated (author's idea). The practical implementation of the updated system of social dialogue becomes the basis for the creation of an information and communication platform for the interaction of partners at the inter-state and intra-state levels for the implementation of strategic decisions to ensure the stability and post-war recovery of the labor sphere, the economy and the country as a whole, in order to achieve the defined European integration benchmarks.

Keywords: social dialogue system, social partners, labor sphere, martial law, risks and threats, European integration, digitalization, post-war recovery of Ukraine.

JEL: E24, J21, J23, J50, J52, J58, J59

Формат цитування:

Панькова О. В., Касперович О. Ю. (2023). Соціальний діалог і трудова сфера України в умовах воєнного стану, євроінтеграції, цифровізації: проблеми та перспективи для повоєнного відновлення. *Економіка промисловості*. № 2 (102). С. 78-104. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry.2023.02.078>

Pankova, O. V., & Kasperovich, O. Yu. (2023). Social dialogue and labor sphere of Ukraine under the conditions of marital law, european integration and digitalization: problems and prospects of post-war recovery. *Econ. promisl.*, 2 (102), pp. 78-104. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2023.02.078>

Надійшла до редакції 07.04.2023 р.